अक्कलकोट संस्थानाचा इतिहास

1707 ते 1965

समाजिक भाास्त्रे विद्या ाखे अंतर्गत इतिहास विशयातील पीएच.डी

पदवीसाठी सादर करावयाच्या भाोध – प्रबंधाचा आराखडा

श्री जगदी□ाप्रसाद झाबरमल टीबडेवाला विद्यापीठ,

विद्यावाचस्पती

(इतिहास)

सं ोधक

श्री. संतोश पांडूरंग पवार

(रजि. नं– 20114319)

कला,विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, नळदुर्ग

मार्गद क

प्रा.डॉ. सती□ा सुखदेव कदम

(रजि. नं– JJT/2K9/SSH/0547)

इतिहास विभाग प्रमुख

य ावंतराव चव्हाण महाविद्यालय, तुळजापूर

श्री जगदी□ाप्रसाद झाबरमल टीबडेवाला विद्यापीठ,

विद्यानगरी झुनझूनु राजस्थान – 333001

वर्श – एप्रिल 2011

प्रबंधाचे नाव :— अक्कलकोट संस्थानाचा इतिहास.1707 ते 1965

सं ोधकाचे नाव :— श्री संतोश पांडूरंग पवार

विशय :— इतिहास

रजि नं :— 20114319

मार्गद किाचे नाव :— प्रा. डॉ.सती ा सुखदेव कदम

पद :— इतिहास विभाग प्रमुख

य ावंतराव चव्हाण महाविद्यालय तुळजापूर

जि. उस्मानाबाद.

रजि. नं. :— JJT/2K9/SSH/0547

कार्यक्षेत्र :— य ावंतराव चव्हाण महाविद्यालय ,
तुळजापूर जि. उस्मानाबाद.

सं ोधक

श्री संतोश पांडूरंग पवार

कला, विज्ञान व वाणिज्य
महाविद्यालय, नळदुर्ग
ता.तुळजापूर

मार्गद िक

प्रा. डॉ. सती ा सुखदेव कदम

इतिहास विभाग प्रमुख
य ावंतराव चव्हाण
महाविद्यालय, तुळजापूर.

अक्कलकोट संस्थानाचा इतिहास

1707 ते 1965

प्रस्तावना :—

इंग्रज भारतात येण्यापूर्वी महाराश्ट्र व इतर प्रांतात राजे ाही अस्तित्वात होती. राजे ाहीच्या राजकीय महत्वकांक्षेतून अनेक युध्दे झाली. जय पराजयातून सरदार , जहागिरदार , पाटील , वतनदार, दे ामुख असे अनेक छोटे — मोठे संस्थाने उदयास आली. श्री छत्रपती ि ावाजी महाराजांच्या काळातही वतनदारी पध्दती अस्तिवात होती. आपल्या कार्यकतृत्वाचा ठसा उमटविणाऱ्या धाडसी कर्तृत्ववान व प्रिय व्यक्तिंना ि ावकालीन राजांनी काही प्रांत , गावे बक्षीस व ईनाम म्हणून दिले जायचे त्यालाच वतने म्हटले जाते. त्यातूनच स्वतंत्र मालकीहक्क व संस्थानाची निर्मिती झाली.

इंग्रजपूर्व काळात जी संस्थाने उदयास आली त्या संस्थानांना अनन्य साधारण महत्व आहे. 1818 मध्ये पे ावाईच्या अस्तानंतर इंग्रजांचा अंमल सुरू झाला असला तरी इंग्रजपूर्व काळापासून अस्तित्वात असलेल्या जहागिरदारांनी आपली जहागिरी सुरक्षित ठेवण्यासाठी व स्वतःचे (अस्तित्व) वर्चस्व टिकवून ठेवण्यासाठी त्यानी इतर जहागिरदाराबरोबरच इंग्रजां ाीही लढा दिला प्रसंगी तह करून आपली जहागिरी सुरक्षित ठेवण्याचा प्रयत्न केला. पुढे 19 व्या 20 व्या भातकाच्या या जहागिऱ्यांना संस्थान असे म्हणण्यात येऊ लागले. तत्कालीन मुंबई इलाख्यात अनेक संस्थाने होती. त्यापैकीच अक्कलकोट हे महत्वपूर्ण संस्थान आहे. प्रत्येक संस्थान एक राजकीय वारसा सांगते या संस्थानिकांनी आपले संस्थान टिकवून ठेवण्यासाठी आपापल्या परिने महत्वपूर्ण प्रयत्न केल्याचे दिसून येते. अ ाा या महत्वपूर्ण संस्थानाचा सं ाोधनात्मक अभ्यास करून अक्कलकोट संस्थानाचे स्वरूप व महत्व इतिहासप्रेमी , सं ाोधक , अभ्यासक व वाचकांना सं ाोधनात्मक स्वरूपात उपलब्ध करून देण्याचा मी अभ्यासक व सं ाोधक म्हणून प्रामाणिक प्रयत्न करणार आहे. अक्कलकोट संस्थानाचा अभ्यास करतेवेळेस त्याचे संमकालीन संस्थानाचा आढावा घेऊन अक्कलकोट संस्थानाचे महत्व त्याचे कर्तृत्व योगदान व वेगळेपण याचा अभ्यास इतिहासाची गृहितके , ऐतिहासिक पुरावे इतिहासकालीन साधने, कागदपत्रे व अभ्यासक , इतिहास सं ाोधकांनी निर्मिलेल्या ग्रंथाच्या आधारे मी माझे पीएच.डी. सं ाोधनाचे लेखन करणार आहे.

ओक प्रमोद, *पेशवे घराण्याचा इतिहास*, पे व्याहून वरिश्ठ अ ी दोन संस्थाने होती त्यापैकी पहिले सातारकर छत्रपतीचे संस्थान तर दुसरे करवीर संस्थान होते त्या खालचा दर्जा नागपूरकर व अक्कलकोटकर भोसले, गायकवाड, प्रतिनिधी, सचिव, आंग्रे, वाडीकर सावंत इत्यादी संस्थानिकाचा होता ते पे व्यांच्या बरोबरीचे होते.[1]

गायकवाड सुद�ान , **भो*तमजुरांच्या समस्याचा अभ्यास***, सुरतहून आल्यावर जव्हार जवळील भूपतगड किल्यावर चाल करून तेथील वारली सुभेदार सुंभाटे यांचा पराभव केला अ ा रितीने जव्हारचे राज्य जायबा मुकणे नावाच्या महादेव कोळी नायकाच्या हाती आले.[2]

पटवर्धन विजयादेवी. *कुरूंदवाड परिसर मित्रमंडळ स्मरणीका पुणे,* श्रीमंत भालचंद्र उर्फ अण्णासाहेब यांच्याकडे संस्थानाची सुत्रे आली. वडीलाप्रमाणे मुंबई कायदे कौन्सिलचे नामदार सन 1912 मध्ये झाले व पुढे साडेतीन वर्श ते नामदार होते.[3]

डॉ. दीक्षित दुर्गा. ***महारा ट्र संस्कृतिकोश*** , दत्तसंप्रदायाच्या इतिहासातील सर्वश्रेश्ठ सिध्द पुरूश , श्री ैल्याला कर्दळीवनात गुप्त झालेले नरसिंह सरस्वतीच अक्कलकोटला इ.स. 1857 मध्ये स्वामी समर्थाच्या रूपाने प्रकट झाले. कर्नाटकासह महाराश्ट्रात सर्वत्र त्यांनी दत्तोपसानाचा प्रसार वि ोशत्वाने केला. अक्कलकोट जि. सोलापूर येथे त्यांची समाधी मंदिर असून वटवृक्ष मंदिर /मठ म्हणून मोठे देवस्थान आहे.[4]

प्रा.मदन मार्डीकर *मराठयांचा इतिहास,* भोसल्यांच्या वं ावळीसंबधी विव्दानांत अनेक वाद आहेत. भोसले ऋग्वेदी, कौ ि क गोत्राचे व राजस्थानमधील ि ासोदीया या सुर्यवं ीय घराण्याचे असून या घराण्यातील पुरूश न ि ाबाची परीक्षा पाहण्यासाठी इ.स.14 व्या भातकात महाराश्ट्रात आले असावे असे सर्वसाधारणपणे समजले जाते.[5]

James Grant Duff – *History of The Maharattas*,shao took charge of him, and in commemoration of his first success, called

him Futih Sing, to which he afferwards added his own surname of Bhonslay, and always treated him like his own son such was the extraordinary origin of the Rajas of Akulkote.[6]

प्रा. बिरादार टी. के. ***पेशवाईचा कालखंड (पूर्वार्ध) (इ.स. १७१३ - १७६१)***

छत्रपती भााहुराजांनी मोगलांच्या नजर कैदेत असताना अंबिकाबाई ि ांदे व सावित्रीबाई जाधव यांच्या ी विवाह केला तर मुक्त झाल्यानंतर सकवारबाई ि ार्के व सगुणाबाई मोहिंते यांच्या ी विवाह केले. यावि ावाय त्यांना विरूबाई , लक्ष्मीबाई व सखुबाई विवाह – बाहय रखेल्या होत्या. [7]

डॉ. मोरवंचीकर रा.श्री. ***आधुनिक महारा ट्राची जडण - घडण शिल्पकार चरित्रकार खंण्ड*** **1.** छत्रपती संभाजीच्या कैदेपासून म्हणजे 1689 पासून 1707 पर्यंत संभाजी पत्नी येसूबाई व भााहू हे औरंगजेबाच्या कैदेत होते. औरंगजेबाच्या मृत्युनंतर त्याचा पुत्र आझम ाहाने 8 मे 1707 रोजी भााहूला कैदेतून मुक्त केले यावेळी परसोजी भोसले , धनाजी जाधव या प्रमुख मराठा सरदारांनी भााहूला मदत केली.[8]

सोवनी अविना ा , ***ऐतिहासिक बखरी खण्ड*** **1,**भााहु व त्यांची मातुःश्री येसुबाई मोगल लोकांस सापडली होती. तिथे भााहूची दोन लग्ने झाली. अक्कलकोट , इंदापूर , नेवासे , सुपे , अ ी जहागीर देऊन अजीम ाहाने आपल्याबरोबर नर्मदेच्याच उत्तरेस नेला व तेथूनच भााहू मुक्त जाहला. [9]

डॉ. पवार जयसिंगराव – ***मराठी सत्तेचा उदय***, बाद ाहाने भााहूस ममतेने वागविले होते. आणि भााहूही घरच्या माणसांपैकीच गणला जात होता.लग्नप्रसंगी भााहूस अक्कलकोट , इंदापूर , सुपे , बारामती , व नेवासे हया पाच परगण्यांची जागीर करून दिली. आणि एक सोन्याची तलवार, रायगडचा पाडाव करून आणलेली ि ावाजीची भवानी तलवार , आणि अफजलखानाची तलवार अ ा तीन तलवारी बक्षीसी दिल्या. येणेप्रमाणे भााहू व येसूबाई खुश झाल्याने पुढे – मागे त्यांनी आपणास दगा देऊ नये, असा बाद ाहाचा मनोदय होता. [10]

डॉ. ावदे सदााव , *महाराज्ञी येसूबाई* ,भााहूराजे मोगलांचे मांडालिक होऊन मोगली मनसबदार म्हणून कैदेतून निसटले व महाराश्ट्राकडे वळले. सोबत भााहूराजांच्या बायका व त्यांची रक्षा विरूबाई त्यांच्याबरोबर साताऱ्याकडे आल्या तर येसूबाई बरोबर दुर्गाबाई , ि ावाजी महाराजांच्या एक पत्नी सकवार बाई , मदनसिंग माधवसिंग , प्रतापराव गुजरांची मुसलमान झालेली दोन मुले दिल्लीस गेले. [11]

कुलकर्णी अ.रा. *महारा ट्र समाज आणि संस्कृती* भााहुंराजे मोगलांच्या तावडीतून सुटका होताच ते महाराश्ट्राकडे निघाले असता महाराणी ताराबाईचा समर्थक पारद गावच्या लोखंडे पाटलांनी दौलतबादच्या दक्षिणेस 25 मैलावर अडवले निकराच्या झटापटीत तो मरण पावला तेव्हा त्याच्या विधवा पत्नीने आपल्या लहाणमुलाला भााहूरांजांच्या पायावर घातले तेंव्हा भााहूराजांनी मुलाप्रमाणे सांभाळ करीन असे वचन दिले. त्या वचनाचे पालन राजाने त्याला सोलापूर जिल्हातील अक्कलकोट या गावची जहागिरी दिली आणि जूने नाव बदलून फत्तेसिंग असे नवे नाव ठेवले. ती जहागीर वं ापरंपरा होती. आणि तिला सातारा राज्यात स्थान दिले. [12]

History of the maratha’s 6th ed, oup . vol II , मराठे जहागिरदार यांची स्थूलमानाने तीन विभागांत नोंदणी करण्यात आली होती ती अ ी (1.) फलटणचे निंबाळकर , जतचे डफळे आणि मुधोळचे घोरपडे, (2.) ि ावछत्रपतींचे मंत्री आणि त्यांचे वं ाज यांत, औंधचे प्रतिनिधी, कुलाबकार आंग्रे, आणि अक्कलकोटचे भोसले, (3.) पे ावेकालीन जहागीरदार म्हणजे रास्ते , पटवर्धन इत्यादी.[13]

वेंगुर्लेकर एस.एन., *अक्कलकोट श्री स्वामी समग्र दर्शन १*. पूर्वीचे नाव प्रज्ञापूर असे होते. अक्कलकोटच्या स्वामित्वाचा इतिहास आठव्या भातकापासूनचा ज्ञात आहे. ि ालाहार नृपती घराण्याचा मुळपुरूश चित्तम हे आठव्या भातकात या भागावर राज्य करीत होते.अक्कलकोट संस्थानाचे आधिपती कै. श्रीमंत भाहाजीराजे यांच्या पत्नी कै.सौ. लक्ष्मीबाई राणीसाहेब या अत्यंत धार्मिक प्रवृत्तीच्या होत्या. त्या नेहमी पंढरपूर तुळजापूर व जेजूरी आदी तिर्थक्षेत्राच्या वाऱ्या करीत असत.[14]

प्रा. काळे भगवान , डॉ. पाठक अरूणचंद्र , *किल्लेधारूर,* छत्रपती भााहू महाराजांनी 1744 मध्ये त्यांचे पदरी असलेले लक्ष्मणराव प्रभू (व्यंकटरावांचे पुत्र) यास अक्कलकोटच्या फत्तेसिंग राजे भोसले यांचे मदतीस तेथील बंडाळी मोडण्याकरिता पाठविले. त्यांनी तेथील बडाळी मोडून राजास मदत केली. त्या प्रीत्यर्थ फत्तेसिंग राजाने आपल्या राज्यातील अंदुरे (परगणे धारूर) गावाचा मोकासा लक्ष्मणरावाच्या मातोश्रींच्या नावे या घराण्यास बहाल केला. तेव्हापासून हे घराणे मोका ी अंदूरकर म्हणून प्रसिध्दीस पावले.[15]

कुळे मुकुंद , *इतिहासाचे साक्षीदार* – भााहूना प्रत्यक्ष वारस नव्हता , तेव्हा सगुणाबाईंनी आपल्या मर्जीतलं दत्तक विधान घ्यायचं ठरवलं होतं पण त्यांच्या या बेताची कुणकुण आधीच लागल्याने पे व्यांनी कारस्थान घडवून सती जायलां भाग पाडलं. [16]

प्रा. जो�ी द. पं. डॉ. जो�ी उशा *समग्र सेतुमाधवराव पगडी खंड २*, मोगलांनी दक्षिणच्या सुभ्याची पुनर्रचना केली. इ.स. 1700 मध्ये दक्षिणचे सहा सुभे एका सरसुभेदाराच्या हाताखाली होते. 1)खानदे ा 2) वऱ्हाड 3) औरंगाबाद 4) बीदर 5) हैदराबाद 6) विजापूर,

सुभेबीदर मध्ये 1) बीदर 2) अक्कलकोट 3) कल्याणी 4) नांदेड 5) यादगीर 6) म्हखेड, असे सहा सरकार अर्थात जिल्हे होते. यापैकी अक्कलकोट आणि नांदेड महाराश्ट्रात तर उर्वरीत चार म्हैसूर मध्ये आहेत.[17]

डॉ. कोलारकर भां. गो. *मराठयांचा इतिहास १६०० - १८१८*, अक्कलकोटचे ठाणे भााहूने फत्तेसिंगाला दिले होते. ते कर्नाटकच्या सीमेवर असल्यामुळे तेथून कर्नाटक मधील हालचालीवर नीट लक्ष ठेवता येईल. असे भााहूला वाटत होते. गादीवर आल्यानंतर 1718 च्या तहाप्रमाणे हा सर्व प्रदे ा मुळ राज्यातला आसल्यामूळे तो आपल्या साम्राज्याला जोडला जावा असे भााहूला वाटू लागले. म्हणून 1725 चित्तलदुर्ग व 1727 श्रीरंगपट्टण अ ाा स्वारी केले. नेतृत्व बाजीरावाकडे परंतू भााहूने फत्तेसिंग भोसले याला स्वारीचे नाममात्र सेनापती पद दिलेले होते. [18]

प्रा. जो�ी द.प.डॉ. जो�ी उशा ***समग्र सेतूमाधवराव पगडी खंड २***, सलाबत जंग हैद्राबादकडे येत असता बाळाजी , फत्तेसिंग भोसले , रघोजी भोसले हे ऐं ी हजाराची फौज घेऊन सलाबत जंगाच्या मुक्कामापासून दहा कोसावर थांबले. त्यांनी सांगून पाठविले की , गेली तीन वर्शे आम्ही दक्षिण सांभाळली आहे. त्यात आम्हाला एक कोटी रूपये खर्च आला आहे तीन दिवसपर्यंत निजाम, त्याचे सरदार आणि फ्रेंच यांची आपापसात बोलणी होऊन रामदासाने बाळाजीला नऊ लाख रूपये देऊन त्याला वाटेला लाविले. [19]

खरे. ग.ह. कुलकर्णी अ. रा. ***मराठयांचा इतिहास खंड २ रा*** मराठा मंडळाचा नव्या योजनेनुसार फत्तेसिंग भोसले यास अक्कलकोट भागाची कुलमुखत्यारकी मिळाली. औंध प्रतिनिधीना , खानदे ा – गुजरातचे क्षेत्र दाभाडयांना , कऱ्हाड – नागरपूरचे क्षेत्र परसोजी भोसल्यांना , सरखेल – पि चम किनारा कान्होजी आंग्रे यांना प्राप्त झाला.[20]

खरे. ग.ह. कुलकर्णी अ.रा. ***मराठयांचा इतिहास खंड ३ रा,*** छत्रपती भााहूने अर्काटचा नवाब दोस्त महमंद व त्याचा जावई चंद्रासाहेब यांनी त्रिचनापल्ली आणि तंजावर ही संस्थाने जिंकुन घेण्याचे प्रयत्न सुरू केले होते. ते हाणून पाडण्यासाठी रघुजीस नागपूरहून साताऱ्यास बोलावून त्याची रवानगी कर्नाटकात केली. रघुजीच्या सैन्याबरोबर भास्करराव कोल्हटकर होता. या मोहिमेचे नाममात्र अधिपत्य फत्तेसिंग भोसलेकडे होते. [21]

गर्गे स.मा. ***करवीर रियासत*** य ावंतराव थोरात यांनी असे सुचविले की, भााहूमहाराजांनी संभाजी महाराजांना त्या भागातून माघारी जाण्यासाठी फौज पाठवावी असेही सुचविले आणि हे सर्व तातडीने नाही केले. तर भााहूमहाराजांचा प्रदे ा संभाजी महाराजांच्या ताब्यात जाईल. असाही इ ारा दिला. त्यावरून (भााहू) महाराजांनी रावप्रतिनीधीस रवाना केले. व फत्तेसिंग भोसले तुळजापूरजवळ भारी फौजेनि ी होते. त्यास हुजरे पाठवून आणिले. [22]

प्रा. आठवले सदा�िव डॉ. सासवडकर प्र.ल. ***मराठी सत्तेचा विकास व ऱ्हास***, इ.स.1733 च्या फेब्रुवारीत सिध्दी रसूल मरण पावल्यामुळे त्याच्या मुलात वारसा

संबंधी भांडन सुरू झाले भोखजी नावाचा एक पराक्रमी हब ी सरदार या स्पर्धेत भांडणारा होता. त्याने मराठयांची मदत मागितली फत्तेसिंग भोसले व बाजीराव या मोहिमेत प्रमुख होते. [23]

डॉ. पवार आप्पासाहेब *ताराबाईकालीन कागदपत्रे खंड पहिला*

त।।

राजश्री स्वामीस सनगे	कडीयात सनगे 5 ये ।। भाो
4 याो कि ।। सो	375 पावले कुसुबी
200 मदील सरासरी 1	225 प्रति 1
325 चादर 1 येक	150 प्रति 1
200 जामेवार 1	375 2
50 पटका 1	30 कीनखाप फडक्यास 1 येक
4	28 चोळखण 2 ये ।।
675	433 5

राजश्री फत्तेसिंग भोसले मंदील 1 येक साो 60 माहे रमजान छ 29 रोज सनगे 2

9 किमती ____________________ रूपये

49।। येक अश्टगोली सिफेद गु ।। बापूजी चव्हाण

मोघम ताा येसाजी जामदार विदयमान राजश्री यादव गोपाल ....

6।। तिवट राजश्री .... स्वामीनी (मु) सलमानास काजीस दयावयाबद्दल देविले ते दिल्हे. विदयमान राजश्री कृश्णाजी कासी [24]

डॉ. भाहा मु.बा. -*इंतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे समग्र साहित्य खंड-१० वा*

फत्तेसिंग भोसल्याच्या हालचालींचा तक्ता

साल	महिना	स्थल
1717 पासून 1725	... ...	चंद्रसेन जाधव , कंब्रजखान व निजामुन्मुलूख हयांच्या प्रांतात
1726	... ...	कर्नाटक
1727 ते 1732	... ...	निजाम व संभाजी
1733 ते 1736	... ...	जंजिरा
1737 ते 1740	... ...	चंद्रसेन जाधव व निजाम यांचा प्रांत
1740	... ...	श्रीरंगपट्टणची स्वारी [25]

कुलकर्णी अ.रा.*मराठे आणि महारा द्र* ,सातारा राज्य निर्माण करण्याचे ठरल्यावर त्याच्या सीमा आणि स्वरूप ठरविणे हे इंग्रजांपुढे जिकरीचे काम होते. वास्तविक इंग्रजांनी जो जो मराठी मुलूख पे ाव्यांकडून जिंकला होता तो सारा छत्रपतींचाच होता. तेव्हा बाजीरावाची हकालपटटी करावयाची आणि छत्रपतीला गादीवर बसवायचे म्हणजे सारा मराठी मुलूख प्रतापसिंहाच्या हवाली करणे क्रमप्राप्त होते. कंपनीला छत्रपतीच्या साम्राज्याची प्रतिश्ठापना करावयाची नव्हती , तर मराठयांना खूश ठेवण्यासाठी एका छोटयां ा मराठी मुलूखाचा धनी म्हणून राजा निर्माण करावयाचा होता.कोल्हापूरची गादी छत्रपतीची म्हणून ओळखली जाणार होती. आणि साताऱ्याच्या मुळ गादीचा धनी राजा बनला , छत्रपती नव्हे आणि हे सारे एलफिन्स्टनने घडविले होते. [26]

जो□ी अरविंद , *श्री तीर्थक्षेत्र अक्कलकोट सचित्र द र्न* , फत्तेसिंहराजे तिसरे यांचे विजयसिंह व जयसिंह हे दोन अल्पवयीन मुले असल्याने अक्कलकोट संस्थानाचा कारभार ब्रिटी ा व्यवस्थापनाखाली कार्यकारी भाासक म्हणून श्रीमंत ताराबाई भोसले यांनी 12 वर्श सांभाळला त्यांनी भाहाजी वाचनायलय व मुलींच्या

िाक्षणासाठी सेंट्रल स्कूल स्थापन केले. 1878 साली भाहाजी हायस्कूल , फत्तेसिंग बोर्डींग , श्रीमंत निर्मलराजे हायस्कूल सुरू केले. मुलीसाठी स्वतंत्र गर्ल्स स्कूल ,ऑइल मिल , होजियरी मिल सुरू केली.[27]

—: संाोधनाची उदीश्टये :—

1) अक्कलकोट संस्थानाचा पूर्व इतिहास जाणून घेऊन अक्कलकोट संस्थानाचे महत्व अभ्यासाद्वारे पटवून देणे.

2) अक्कलकोट संस्थानाचे पहिले संस्थानिक फत्तेसिंगराजे भोसले उर्फ राणोजी यांच्या कार्यकर्तृत्वाचा अभ्यास करून त्यांचे योगदान निि चत करणे.

3) अक्कलकोट संस्थान व इंग्रज सरकार यांचे असलेले संबंध भाोधणे.

4) अक्कलकोट संस्थानिकाचे संस्थानातील लोकोपयोगी केलेल्या विविध कार्यावर प्रका ा टाकणे.

5) अक्कलकोट संस्थानाच्या अधिपत्याखाली असलेला (भूभाग) प्रदे ा यांची माहिती घेऊन या प्रदे ाातील लोकांच्या जीवनमानावर प्रका ा टाकणे.

6) श्री फत्तेसिंगराजे (पहिले) भोसले ते राणी संयुक्तराजे यांच्या कार्याचा वेध घेऊन अक्कलकोट संस्थानाचे योगदान निि चत करणे.

विशयाची निवड :—

पीएच.डी. व एम.फील सारखे सं ाोधनात्मक लेखन करीत असताना समाजापासून दुर्लक्षित , अनभिज्ञ व महत्वपूर्ण असलेला विशय सं ाोधनासाठी घेणे एक अभ्यासक व सं ाोधक म्हणून माझे कर्तव्य असल्यामुळे (सध्याच्या) महाराश्ट्र सिमारेशेवर वसलेले व श्री छत्रपती भााहुमहराजांचा वारसा सांगणारे अक्कलकोट हे संस्थान आहे. या संस्थानाचा उदय,

त्या संस्थानाचे कर्तृत्व योगदान हे कितपत महत्वाचे आहेत, संस्थानामध्ये किती राजकर्ते होऊन गेले. अक्कलकोट संस्थान व इतर संस्थानाचे एकमेकां ी राजकीय संबंध कसे होते त्यांचे राजकीय, धार्मिक , सामाजिक , भौक्षणिक , आर्थिक , सांस्कृतिक योगदान आहे काय ? असल्यास कितपत होते हे भोधून सं ोधनात्मक अभ्यास करून इतिहासप्रेमी वाचक , इतिहास सं ोधक व अभ्यासकांना अक्कलकोट संस्थानाचा सं ोनात्मक इतिहास उपलब्ध करून देण्यासाठी मी हा जाणीवपूर्वक व चिंतन करून अक्कलकोट संस्थानाचा इतिहास हा विशय मी पीएच.डी. सं ोधनासाठी निवडलेला आहे या विशयाचे अभ्यासपूर्ण सं ोधन करून मी माझ्या परिने न्याय देण्याचा प्रयत्न करणार आहे.

—: सं ोधन पध्दती :—

सदरील सं ोधन हे वर्णनात्मक , ऐतिहासिक सं ोधन असल्याने त्या स्थळांना भेटी देणे व विविध इतिहास संस्थातील ऐतिहासिक कागदपत्राचा भोध घेऊन त्यांच्या सहाय्याने सं ोधन केले जाणार आहे.

—: सं ोधनाची कालमर्यादा :—

उपरोक्त सं ोधनाकरीता इ.स. 1707 ते 1965 हा कालखंड नि चत केलेला असून या दरम्यानच्या अक्कलकोट संस्थानाधिपतीच्या कार्याची दखल या सं ोधनातून घेण्यात येईल.

—: गृहितके :—

1) अक्कलकोट संस्थानाला छत्रपती भााहूमहाराजांच्या काळात वि ेश महत्व प्राप्त झाले.

2) अक्कलकोट संस्थान हे इंग्रजांच्या काळातही आपले अस्तित्व टिकवून ठेवले होते.

3) अक्कलकोट संस्थानाचे पहिले सत्ताधि ा फत्तेसिंग प्रथम मालोजीराजे प्रथम , फत्तेसिंग तिसरे यांचा अपवाद वगळता उर्वरीत संस्थानिक कर्त्याने आपल्या कार्याचा वि ेश असा ठसा उमटविल्याचे दिसत नाही.

4) मुंबई इलाख्यातील संस्थानापैकी सिमा द ाविणारे भोवटचे व महत्वपूर्ण संस्थान आहे.

5) हे संस्थान इंग्रज व हैद्राबादचा निजाम यांच्या सरहद्दीवरील संस्थान होते.

सं□ोधनाचा प्रकरणनिहाय – आराखडा

प्रकरण (1 ले) पहिले

–: महाराश्ट्रातील संस्थाने :–

भारतीय इतिहासात ि ावकालीन राजे ाहीस जेवढे महत्व आहे. त्यानंतर महाराश्ट्रातील उदयास आलेल्या संस्थानांना महत्वपूर्ण स्थान आहे. या संस्थानाना पूर्वी जहागिरी म्हटले जात असे. अ ा अनेक जहागिरीचे जहागिरदार ब्रिटी ांचा अंमल सुरू होण्यापूर्वी आपली सत्ता टिकवून होते. पे ावाई अस्तानंतर ब्रिटी ांनी रितसर आपला राज्यकारभार भारतात सुरू केला. तेव्हा मुबई इलाख्यातील व इतर संस्थानांनी आपल्या जहागिरीचे (संस्थानाचे) अस्तित्व टिकवून ठेवण्यासाठी ब्रिटी ां ी गोडीगुलाबीचे कधी युध्दाचे तर प्रसंगी तह स्विकारून आपल्या संस्थानाचे अस्तित्व टिकवून ठेवले.

या संस्थानिकांनी व त्यांच्या वारसदारांनी संस्थानांचा राज्यकारभार करत आसताना लोकसहभाग करून घेण्यासाठी लोकोपयोगी कार्य त्यांनी केल्याचे दिसून येते. अनेक संस्थानिकांनी प्रसंगी आपल्या भौर्याचा व कार्याचा ठसाही उमटविल्याचे दिसून येते. काही संस्थानाच्या परंपरागत वारसदारांनी आपला वारसा टिकविण्यासाठी संस्थानिकाचे अधिकार व कर्तव्य खंबीरपणे पार पाडल्याचे दिसून येते तर काही संस्थानास संस्थानिकाच्या पोटी अपत्य नसल्याने काही संस्थानिकांनी आपल्या नात्यातील , वि वासातील व जवळच्यांना दत्तक घेऊन आपले संस्थान चालविल्याचे दिसून येते.

संस्थान चालवताना संस्थानिकांनी केवळ स्वतःचाच विचार केला नाही तर आपल्या संस्थानातील जी प्रजा होती त्या प्रजेच्या कल्याणासाठी सामाजिक , धार्मिक ,आर्थिक ,सांस्कृतिक , भौक्षणिक व इतर बाबींचा व प्रजेच्या हिताचा विचार केला होता काय ? केला असेल तर क ा पध्दतीने त्यांनी ती अमलात आणला हे मी अभ्यासक नात्याने या प्रकरणात मी भोधण्याचा प्रयत्न करणार आहे.

मुंबई इलाख्यातील या संस्थानाव्यतिरिक्त अनेक संस्थाने अस्तित्वात होती. अक्कलकोट हे संस्थान मुंबई इलाख्यातील इंग्रज व हैद्राबाद निजाम राजवटीच्या सिमारेशेवरील भोवटचे व महत्वपूर्ण संस्थाान असल्याने व सं ोधनाच्या विशयास न्याय देण्याच्या दृश्टीने मी मुंबई इलाख्यातील संस्थानाचाच येथे मी अभ्यास करून अक्कलकोट संस्थानाचे राजकीय महत्व , त्या संस्थानाने केलेल्या घडामोडी व होऊन गेलेल्या संस्थानिकांच्या कार्यावर प्रका ा पाडून मी माझ्या निवडलेल्या विशयाला न्याय देण्याचा प्रयत्न करणार आहे.

प्रकरण (2 रे) दुसरे

अक्कलकोट संस्थानची राजकीय पा र्वभूमी

छत्रपती ि ावाजीमहाराजांचे पुत्र छत्रपती संभाजीमहाराजांच्या पोटी इ.स.18 मे 1682 रोजी छत्रपती भााहूमहाराजांचा जन्म झाला. छत्रपती संभाजी महाराजांच्या (मृत्युनंतर) वघानंतर इ. स. 1689 मध्ये छत्रपती भााहू महाराजांना व महाराणी येसूबाईना मोगलांनी कैद केले. त्यावेळी भााहूमहाराजांचे वय होते केवळ 7 वर्श. वयाच्या 25 वर्शापर्यंत भााहू महाराजांचे जीवन मोगलांच्या सानिध्यात गेले. 20 फेब्रुवारी 1707 ला मोगल बाद ाहा औरंगजेबाचा मृत्यू झाला. आणि औरंगजेब पुत्र आझम ाहाने सेनापती झुल्फीकारखानाच्या सांगण्यावरून वारसाहक्कावरून , मराठंयाच्यांत दूही निर्माण व्हावी म्हणून भााहूमहाराजांना नर्मदा नदीवर दोराह या ठिकाणी कैदेतून मुक्त केले. भााहू महाराज स्वराज्याकडे निघाले आणि काही मराठी सरदार छत्रपती भााहूमहाराजांना येऊन मिळू लागले. परंतू इ.स.1707 ला पारदगांव येथील सयाजी लोखंडे या कोल्हापूरकर ताराराणीच्या समर्थकाने भााहूमहाराजांवर हल्ला केला परंतू भााहूमहाराजांनी या संघर्शात सयाजी लोखंडे यांचा वध करून य ा संपादन केले. तेंव्हा सयाजी लोखंडे पाटलाच्या हु ाार पत्नीने आपला पुत्र राणोजी यास भााहूमाहराजांच्या चरणावर घातले. त्यास भााहूमाराजांनी सोबत आणले व सातान्यात त्याची स्वतंत्र व्यवस्था केली व पहिल्याच लढाईत आपण फत्ते झालो म्हणून राणोजीचे भााहूमहाराजांनी नामकरण करून फत्तेसिंग भोसले असे नाव ठेवले. पुढे मर्जी बसताच मनसब म्हणून 35 लाख रूपयांचा मुलूख दिला त्याचप्रमाणे भााहूमाहाराजांची विरूबाई नावाच्या रखेलीचे राणोजी उर्फ फत्तेसिंगावर मुलासारखे प्रेम होते. तिला महाराजाकडून अक्कलकोट परगणा बहाल होता तिच्या प चात तिचे सर्व क्रियाकर्म करणाऱ्या

फत्तेसिंगकडे हा भाग चालून आला. भााहूमहाराजांच्या या मानसपुत्राने स्वतःला अक्कलकोटचा राजा म्हणवून घ्यायला प्रारंभ केला. पुढे 1749 साली भााहू महाराज निवर्तले त्यानंतर फत्तेसिंग अक्कलकोटला राहू लागले.

तात्पर्य पहिल्या लढाईत फत्ते झालो. म्हणून छत्रपती भााहूमहाराजांनी राणोजीचे नामकरण फत्तेसिंग भोसले असे केले व पुढे भााहुमहाराजांची रखेली विरूबाईच्या पूत्रवत प्रेमामुळे अक्कलकोट संस्थान आपोआप फत्तेसिंगाला मिळाले. अणि पुढे हे संस्थान भोसले घरण्याचे वारस सांगणारे संस्थान म्हणून कार्य करू लागले म्हणून या संस्थानास अनन्य साधारण महत्व प्राप्त झाले आहे. अ ा प्रकारे राणोजी उर्फ फत्तेसिंगराजे भोसले यांचा राजकीय पूर्वइतिहास दिसून येत असला तरी सं ाोधन करीत असताना जे काही आणखी नवीन पूरावे , ऐतिहासिक कागदपत्रे व इतिहास सं ाोधकांनी अक्कलकोट संस्थानाचा अभ्यास करून जी नवनवीन माहिती प्रका ाीत केल्याचे दिसून आल्यास मी त्याचाही अभ्यास करून राणोजी उर्फ फत्तेसिंगराजे भोसले यांचा राजकीय वारसा व पूर्व इतिहास अभ्यासक, सं ाोधक , वाचक व अलिकडील नवीन पिढीच्या समोर प्रका ाात आणण्याचा मी सं ाोधक या नात्याने प्रामाणिकपणे या प्रकरणात प्रयत्न करणार आहे.

प्रकरण (३ रे) तिसरे

अक्कलकोट संस्थानाची राजकीय वाटचाल

छत्रपती भााहुमहाराजांनी फत्तेसिंगास दत्तक घेतले. भााहूमहाराजांचा इ.स. 1708 साली सातान्यास राज्यभिशेक झाला. आणि फत्तेसिंग राजावाडयात राहू लागला. येथेच त्यांना युध्द , राज्यकारभार राजनीती, न्यायदान आदीचे ि ाक्षण त्यांना देण्यास आले. इ.स. 1721 सालीच्या जंजिरा मोहिमेत , इ.स.1726 च्या कर्नाटक मोहिमेत व राजगडाचा ताबा घेण्यात फत्तेसिंगाची भूमिका व कामगिरी मोलाची ठरली. फत्तेसिंगाने अक्कलकोटचा राज्यकारभार 10 वर्श पाहिला. त्याच्याच काळात श्रीरामाचे मंदीर व राजवाडयाचा काही भाग बांधला गेला. 20 नोव्हेंबर 1760 रोजी त्यांचा मृत्यू झाला.

फत्तेसिंगास मुलबाळ (अपत्य) नसल्याने भाहाजीराजे पहिले यांनी दत्तक पुत्र म्हणून अक्कलकोट संस्थानाचा राज्यकारभार सुरू केला. त्यांची कारकिर्द 1760 ते 1789 अ ाी 29 वर्शाची वैि ाश्टपूर्ण ठरली. त्यांनंतर फत्तेसिंग (दुसरे) उर्फ आबासाहेब 1789 ते 1823 ,

मालोजीराजे (पहिले) उर्फ बाबासाहेब 1823 ते 1828 , भाहाजीराजे (दुसरे) उर्फ आप्पासाहेब 1828 ते 1857 , मालोजीराजे (तिसरे) उर्फ बुवासाहेब 1858 ते 1870 भाहाजीराजे (तिसरे) उर्फ बाबासाहेब 1870 ते 1896 , फत्तेसिंग राजे (तिसरे) उर्फ बापूसाहेब 1898 ते 1923 , विजयसिंहराजे 1923 ते 1952, जयसिंहराजे उर्फ बाबासाहेब महाराज सत्ताधि ा म्हणून गादीवर आले.

फत्तेसिंगराजे (पहिले) भोसले यांच्या नंतरच्या अक्कलकोट संस्थानातील या राजकीय पुरूश संस्थानिकांनी स्वबळावर तर कधी इतरांच्या सहकार्याने अक्कलकोट संस्थानाचा राज्यकारभार पाहिला. या संस्थानातील काही सत्ताधि ांनी आपल्या राजकीय कर्तृत्वाचा ठसा लोकोपयोगी कार्य करून तसेच राजकीय वारसदार म्हणून एक लढवय्या संस्थानिक म्हणूनही आपले कर्तृत्व सिध्द केल्याचे दिसून येते. अक्कलकोट संस्थानाचे वैि ाश्टे हे की या संस्थानास वं ापरंपरागत वारसदार अपवादात्मक लाभले पण अक्कलकोट संस्थानिकांनी आपला राजकीय वारसा चालविण्यासाठी दत्तक घेऊन गादीवर बसविले. त्यामुळे अक्कलकोट संस्थानाच्या कार्याचा इतर संस्थानाच्या तुलनेने वि ोश असा ठसा उमटविल्याचे दिसून येत नाही.

अक्क्लकोट संस्थानाचे संस्थानिक म्हणून वरील संस्थानिकांनी आपापल्या परीने हिमतीने तर कधी अक्कलहु ारीने चाणाक्षपणे त्यांच्यापुढील संस्थानातील प्रजेच्या हितासाठी सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक , भोतीविशयक , भौक्षणिक , सांस्कृतिक अ ाा अनेक बाबतीत कार्य केले आहे काय ? असेल तर ते कितपत केले आहे ते अक्कलकोट संस्थानाची राजकीय वाटचाल या प्रकरणात मी ऐतिहासिक पूरावे , जूनी व इतिहासकालीन कागदपत्रे , इतिहास सं ाोधकांनी लिहिलेल्या ऐतिहासिक ग्रंथ त्यावर नवनवीन अभ्यासकांनी व समीक्षकांनी केलेले टिप्पणी लक्षात घेऊन अक्कलकोट संस्थानाची राजकीय वाटचाल ही कितपत य ास्वी ठरली ? हे मी इतिहासाचा अभ्यासक व सं ाोधक म्हणून अक्कलकोट संस्थानाचा अभ्यास करून अक्कलकोट संस्थानाचे राजकीय महत्व , योगदान व अक्कलकोट संस्थानातील प्रजेच्या , लोककल्याणकारी सुधारणांचा व कामाचा आढावा घेऊन मी या प्रकरणांवर प्रामाणिकपणे व माझ्या कुवतीप्रमाणे प्रका ा पाडून न्याय देण्याचा प्रयत्न करणार आहे.

प्रकरण (4 थे) चौथे

अक्कलकोट संस्थानाची सामाजिक, धार्मिक , आर्थिक परिस्थिती

मराठेपूर्व कालखंडातील समाजजीवन व मराठे ाहीतील समाजजीवन यात मुलभुत फरक पडला होता असे नव्हे. मराठेपूर्व काळातही चातुर्वर्ण्य व्यवस्था , जातीसंस्था , बलूतेदारी , चालीरीती किंवा परंपरा ज्या होत्या त्या थोडयाफार फरकाने मराठेकाळात व त्यानंतरी अस्तित्वात होत्या. परंतु सामाजिक स्थितीत मात्र बदल झाल्याचे दिसते. अक्कलकोट संस्थानातील काही राज्यकर्ते धार्मिक प्रवृत्तीचे असल्याचे दिसून येते. छोटया – मोठया मंदिराची उभारणी , सण –उत्सव साजरे करणे , जमीनी मंदिरासाठी दान देणे ,अक्कलकोट स्वामी समर्थ या योगीपुरूशांचा आध्यात्मिक व चमत्कारित अनुभव राज्यकर्त्यांना आल्याचे जाणवते.

तात्पर्य ब्रिटी ापूर्व काळात व ब्रिटी ाकालीन काळात अक्कलकोट संस्थान हे सामाजिक स्थितीच्या बाबतीत, धार्मिक नीतीच्या दृश्टीकोनातून व आर्थिक जीवनातील बदल , भौक्षणिक कार्य इत्यादीबाबतीत अक्कलकोट संस्थानातील राज्यकर्त्यानीं केलेले कार्य हे लोक हीताच्या दृश्टीने योग्य होते.काय? असेल तर ते कितपत योग्य होते. अक्कलकोट संस्थानातील संस्थानीकांनी समाजातील वाईटचाली रीती मोडून काढण्यासाठी कोणते प्रयत्न केले. ? धार्मिक बाबतीत कसे व कोणते कार्य केले? आर्थिक प्रगतीसाठी क ापध्दतीने प्रयत्न केले? भौक्षणिक महत्त्व ओळखून त्यानीं ैक्षणिक बाबतीत काही प्रयत्न केलेले आहेत काय?यांचाही एक आभ्यासक सं ाोधक या नात्याने ऐतिहासीक कागदपत्रे , ऐतिहासिक पुरावे व नवनविन सं ाोधकानी केलेल्या लेखनांचा अभ्यास करून या प्रकरणात वरील गोश्टीवर प्रका ा पाडण्याचा मी सं ाोधक या नात्याने प्रामाणिक प्रयत्न करणार आहे.

प्रकरण (5 वे) पाचवे

उपसंहार / निश्कर्श

अक्कलकोट संस्थानच्या उदयापासून ते आजपर्यत ज्या संस्थानीकानीं अक्कलकोट संस्थानातील प्रजेसाठी लोक कल्यानकारी कार्यापासून ते त्यानीं केलेल्या कार्याची , कर्तृत्वाची व अक्कलकोट ससंस्थानाच्या भरभराटीसाठी जे कार्य केले ते या प्रकरणात उपसंहार मध्ये टप्याटप्याने संस्थानच्या राजकीय घडामोडी संदर्भात अभ्यासक , सं ाोधक , या नात्याने माझे मार्गद ीक प्रा. डॉ. सति ा सुखदेव कदम यांच्या मार्गद ीनाखाली योग्य

त्या निश्कर्शाची नोंद घेऊन अक्कलकोट संस्थानाचा इतिहास या माझ्या विशयाला मी निि चतच न्याय देण्याचा प्रयत्न काणार आहे

संदर्भ

1 ओक प्रमोद ,पे ावे घराण्याचा इतिहास , कॉन्टिनेन्टल प्रका ान ,विजयनगर पुणे 30, 2001,पृ 270

2 गायकवाड सुद ान , भोत मजुरांच्या समस्याचा अभ्यास , ग्रामीण विकास एम.ए.भाग 2, प्रात्यक्षिक परिक्षेसाठी मुंबई विदयापिठास सादर ,1992—1993 पृ .19.20

3 पटवर्धन विजयादेवी , एक तेजस्वी कालखंडाचा मागोवा , कुरूंदवाड परिसर मित्रमंडळ स्मरणीका , पुणे 1992—93 पृ .15

4 मदन मार्डीकर, मराठयांचा इतिहास, विदया बुक्स पब्लि ार्स,औरंगाबाद, 1998, पृ 27

5 James Grant Duff, History of the Maharattas, Aavishkar Publishers' Distributors Jaipur, 1986, Vn 301

6 डॉ. दीक्षित दुर्गा , महाराश्ट्र संस्कृतिको ा , डायमंड पब्लिके ान्स पुणे , 3 जूलै 2009पृ 123

7 प्रा . बिरादार टी. के ,पे ावाईचा कालखंड (पूर्वार्ध) इ.स. 1713—1769 विदयाभारती प्रका ान , लातूर पृ 301, 302

8 डॉ. मोरवंचीकर रा. श्री. आधुनिक महाराश्ट्राची जडण — घडण ि ाल्पकार चरित्रको ा खंड ,1 हिन्दुस्थान प्रका ान संस्था, मुंबई 21 जून 2009 पृ 234

9 सोवनी अविना ा ,ऐतिहासिक बखरी ,खंड 1. भाब्दवेध प्रका ान कोथरूड , पुणे . नोव्हे 1998 . पृ 143

10 डॉ. पवार जयसिंगराव मराठी सत्तेचा उदय , परिमल भाहा प्रका ान अहमदाबाद 1988 पृ 483

11 डॉ. ि ावदे सदाि ाव, महाराज्ञी येसूबाई , पद्मगंधा प्रका ान , पुणे 1 जुलै 2006 पृ 130

12 प्रा . कुलकर्णी .अ.रा. महाराश्ट्र समाज आणि संस्कृती , डायमंड पब्लिके ान्स , पुणे मे 2008

13 History of the Maratha's ,6th Ed, oup . Vol. II p.p .326-28

14 वेंगुर्लेकर एस एन, अक्कलकोट श्रीस्वामी समर्थ समग्र द ान (1) संजना पब्लिके ान्स 22 ऑगस्ट 2004   पृ. 21,23,35.

15 प्रा. काळे भगवान , डॉ.पाठक अरूणचंद, किल्ले धारूर ,संकेत प्रका ान जालना , 12 जाने 2004 पृ 52

16 कुळे मुकुंद ,इतिहासाचे साक्षीदार , मनोविकास प्रका ान , पुणे मार्च 2007, पृ 20

17 प्रा जो ी. द. पं, डॉ. जो ी उशा ,समग्र सेतुमाधवराव पगडी खंड 2 मराठी साहित्य परिशद (आं. प्र) हैद्राबाद 27 ऑगस्ट 0210 पृ. 137 , 138,149.

18 डॉ. कोलारकर भां. गो. मराठयाचा इतिहास 1600–1818, श्री. मंगे ा प्रका ान , नागपूर , जून 1995 पृ .190.

19 प्रा. जो ी .द.पं. ,डॉ. जो ी उशा, समग्र सेतुमाधवराव पगडी खंड 3, मराठी साहित्य परिशद (आं. प्र) हैद्राबाद , 27 ऑगस्ट 2010, पृ 1098.

20 खरे ग.ह., कुलकर्णी .अ.रा. मराठयाचा इतिहास खंड 2, कॉन्टिनेटल प्रका ान विजयनगर ,पुणे 1985,   पृ.29.

21 खरे. ग. ह. कुलकर्णी अ.रा. मराठयांचा इतिहास खंड 3 , कॉन्टिनेटल प्रका ान , विजयनगर ,पुणे 1986,   पृ.446.

22 गर्गे.स.मा. करवीर रियासत ,गो. य. राणे प्रका ान पुणे, 1980   पृ

23 प्रा. आठवले, डॉ. सासवडकर प्र.ल. मराठी सत्तेचा विकास आणि ऱ्हास ,महाराश्ट्र विदयापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ , नागपूर , 1984 पृ 68

24 डॉ. पवार अप्पासाहेब , ताराबाईकालीन कागदपत्रे खंड 1, ि ावाजी विदयापीठ ऐतिहासिक ग्रंथमाला , 1969, पृ 290

25 डॉ. भाहा. मु.बा. इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे खंड 10 वा इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे सं ोधन मंडळ ,धुळे , 1998 पृ 136

26 कुलकर्णी अ.रा. मराठे आणि महाराश्ट्र , डायमंड पब्लिके ान्स , पुणे, जानेवारी 2007 , पृ 271, 272

27 जो ी अरविंद ,श्री तीर्थ क्षेत्र अक्कलकोट सचित्र द ान , वटवृक्ष प्रका ान ,अक्कलकोट 3 एप्रिल 2003 पृ .98.

संदर्भ सूची

1) राजवाडे वि.का., मराठयांच्या इतिहासाची साधने, खंड 1 ते 26,1991

2) सरदेसाई गो.स., मराठी रिसायत, खंड 1 ते 8,1990

3) तर्कतीर्थ जो ी लक्ष्मण भाास्त्री ,मराठी वि वको । खंड 1,6,12,महाराश्ट्र राज्य मराठी वि वको । निर्मिती मंडळ मुबई,1980

4) कुलकर्णी भि. रा., सभासद बखर , व्हिनस प्रका ान , पुणे.,1987

5) जो ी पी.पी.,पराक्रमी भोसले नागपूरचे, ज्ञाने । प्रका ान नागपूर,2002

6) पटवर्धन वि.अ.,दक्षिण महाराश्ट्रातील संस्थानाच्या विलिनीकरणाच्या कथा,2007

7) भोजवलकर. त्र्यं. भां. पानिपत 1761. राजहंस प्रका ान, पुणे , 1993

8) सहस्त्रबुध्दे .पु.ग. महाराश्ट्र संस्कृती , कॉन्टिनेन्टल प्रका ान , पुणे.

9) खोबरेकर.वि.गो. महाराश्ट्राचा राज्य मुबई, 1988

10) ग्रामोपाध्ये गं.ब. मराठी बखर वाङःमयाचा पुनर्विचार, अनिल मेहता प्रका ान ,1986

11) पुराणिक.रा.श्री. मराठयांचे स्वातंत्र्य समर , काळ प्रका ान पुणे, 1982.

12) भिडे .ग.र. अभिनव मराठी ज्ञानको ा भाग चौथा, महाराश्ट्रीय ज्ञानको ा मंडळ , नागपूर , मार्च 1971.

13) केतकर.श्री.व्यं. महाराश्ट्रीय ज्ञानको ा विभाग सहावा, महाराश्ट्रीय ज्ञानको ा मंडळ नागपूर,1924.

14) केतकर.श्री.व्यं.,महाराश्ट्रीय ज्ञानको ा विभाग विसावा, महाराश्ट्रीय ज्ञानको ामंडळ नागपूर, 1926

15) गडकरी जयंत, समाज आणि धर्म, 7 ऑक्टो 1989

16) भोटीकर ए.एम अक्कलकोट जहगिरी महाल इतिहास, परिशद 15 फेंब्रुवारी 2006

17) घाटगे तात्यासाहेब अक्कलकोट संस्थांनिकाचा इतिहास झेप स्मरणीका 2003

18) भिडे व नलावडे ,मराठी सत्तेचा विकास व ऱ्हास 1999

19) सातारा ऐतिहासिक लेखमाला 1, 2 सा.ले

20) जाधव रमे ा राजश्री भााहू छत्रपती वाद आणि वास्तव 1992

21) भावे वा. कृ.,पे ावेकालीन महाराश्ट्र दिल्ली.,1987

22) अनुंसचान,इतिहास परिशद

23) भारद चिटणीस, जंजिरा संस्थानाचा इतिहास—2003

24) वि.गा.खोबरे, महाराश्ट्राचा इतिहास , साहित्य संस्कृती मंडळ ,महाराश्ट्र राज्य मुंबई,2005

25) प्रा.भारद कोलारकर, मराठयाचा इतिहास , विद्या प्रका ान, नागपूर.,1992

26) डॉ.पी.ए.गवळी,पे ावे कालीन महाराश्ट्र , कैला ा पब्लिके ान,औरंगाबाद.,1988

27) प्रा.बी.एस.सावंत, मराठंयाचा भाासकिय, सामाजिक व आर्थिक इतिहास , विद्या प्रका ान,नागपूर.—2001

28) वि.गो.खोबरेकर, महाराश्ट्राचा इतिहास ,मराठा कालखंड भाग, 2 , महाराश्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ–1994

29) डी.डी.रननवरे, हिस्ट्री ऑफ सोलापूर–1989

30) सातारा दप्तर आणि भोसले कुलवृत्तांत , सातारा.

31) महाराश्ट्र व मराठवाडा इतिहास परिशदेतील भोध निबंध.

32) भारत इतिहास व संस्कृती (मुंबई) त्रैमासिक.

33) राजवाडे इतिहास सं ोधन मंडळ , पुणे.

34) विविध वृत्तपत्रे.

35) मुलाखती.

36) Gazetter of the Bombay Presidency Solapur.

37) Mahajan T.T. ,Maratha Administration in the 18th century, commonweath publishers,1992

38) Dr. Pranjalkumar Bhattacharya ,British Residents at poona ,1716 to 1818 , Progressive publishers 1986

39) Dr. K.N.Chitnis , Medieval Indian History , Atlantic Publication&Distributors Delhi-1984.

सं□ोधक

श्री संतोश पांडूरंग पवार

कला, विज्ञान व वाणिज्य

महाविद्यालय, नळदुर्ग

ता.तुळजापूर

मार्गद□ीक

प्रा. डॉ. सती□ा सुखदेव कदम

इतिहास विभाग प्रमुख

य ावंतराव चव्हाण महाविद्यालय,

तुळजापूर. जि.उस्मानाबाद